

Zofia Bilut-Homplewicz

Uniwersytet Rzeszowski

TAUTONIMIA TERMINOLOGICZNA? KILKA UWAG O UŻYCIU TERMINÓW *DISKURS* I *DYSKURS* W JĘZYKOZNAWSTWIE NIEMIECKIM I POLSKIM

1. Dlaczego warto mówić kontrastywnie o dyskursie?

Niniejszy artykuł jest pisemną wersją referatu wygłoszonego na konferencji poświęconej problematyce dyskursu zorganizowanej w marcu 2006 r. przez Zakład Języka Polskiego (Instytut Filologii Polskiej) oraz Zakład Teorii Komunikacji Językowej (Instytut Filologii Germańskiej) Uniwersytetu Rzeszowskiego¹. Wielokrotnie mieliśmy okazję stwierdzić, że na wszystkich filologiach w naszej uczelni pracuje kilku językoznawców zajmujących się problematyką tekstu i dyskursu. Najczęściej jednak znamy swoje prace dość pobieżnie, przy czym pewną rolę odgrywa również bariera językowa. Nasze spotkanie miało więc na celu wzajemne przybliżenie dorobku germanistycznego i polonistycznego w wymienionym zakresie. Jego założeniem było również, by stało się okazją do dalszej i szerszej wymiany myśli.

Dla neofilologów zasada kontrastywności jest w badaniach bardzo istotna, chodzi tu o ukazanie różnic i podobieństw w strukturze i użyciu różnych form oraz kategorii wybranych języków, a także w różnych zakresach komunikacji. Porównanie dotyczy najczęściej języka ojczystego i obcego lub kilku języków obcych, co sprawia, że wyniki badań zyskują na znaczeniu w kontekście międzynarodowym. Kontrastywne ujęcie określonych dziedzin lub dyscyplin językoznawstwa w różnych krajach i kulturach piśmienniczych stanowi jednak jeszcze nieodkryty obszar badawczy. Za prekursorski można więc uznać wydany w Niemczech w r. 2000 i 2001 leksykon lingwistyki tekstu i lingwistyki dialogu (*Text- und Gesprächstinguistik*, Bd. 1, 2000; Bd. 2, 2001). Jedną z jego

¹ W spotkaniu uczestniczyła również jedna osoba z Instytutu Filologii Angielskiej.

części przedstawia w każdym tomie dorobek tych dziedzin w różnych obszarach językowych. Oczywiście w tak zwięzłych artykułach nie może być miejsca na dogłębne rozważania porównawcze i muszą one z natury rzeczy mieć charakter faktograficzny.

Przedmiotem refleksji w niniejszym artykule jest pojęcie dyskursu. Jest ono nieprecyzyjnie używane w wielu dziedzinach wiedzy, w tym również w językoznawstwie. Jest to termin modny, będący przedmiotem zainteresowań wielu naukowców, także tych, którzy prowadzą badania na pograniczu różnych dyscyplin. Na obecnym etapie wydaje się istotne odejście od euforycznego stosowania tego terminu na rzecz rzetelnych badań teoretycznych i empirycznych nad tym jeszcze słabo zdefiniowanym zjawiskiem. Podczas dorocznie odbywającego się sympozjum, 41. Kolokwium Lingwistycznego („Die Ordnung des Standards und die Differenzierung der Diskurse” – „Porządek standardu i zróżnicowanie dyskursów”), które we wrześniu 2006 r. odbyło się w Mannheim, jak zwykle z udziałem językoznawców z większości krajów europejskich, jedna z sekcji poświęcona była wyłącznie problematyce dyskursu², a jej obrady służyły właśnie temu celowi. Wzięli w nich udział znani badacze dyskursu z Niemiec. W pierwszych referatach rozważano wpływ koncepcji Foucaulta na badania językoznawcze, a następnie przedstawiano wyniki analiz konkretnych dyskursów.

Wiele więc przemawia za tym, żeby zająć się parą terminów *Diskurs* i *dyskurs* w aspekcie kontrastywnym. Już chociażby pobieżna lektura podstawowych germanistycznych i polonistycznych prac językoznawczych ukazuje różnice ujęć w rozumieniu zjawiska określonego tymi pojęciami. Podobnie bardzo nieprecyzyjnie używają tych terminów doktoranci zdający egzaminy kierunkowe z różnych filologii na naszym wydziale, którzy mówią na pozór o tym samym zjawisku, jakim jest dyskurs, opierają się jednak na znacznie różniącym się stanie badań i niejednorodnym ujęciu. Wspomniana „minikonferencja”, odbywająca się z udziałem kilku językoznawców i paru doktorantów wydziału, skazana była w dużej mierze na ujęcia faktograficzne i opisowe. Nie zabrakło w niej jednak zasygnalizowania podstawowych problemów. Żeby niejako „sprowokować” dyskusję nad ujęciami problemowymi, udostępniono wcześniej jej uczestnikom tłumaczenie artykułu Wolfganga Heinemanna, który – moim zdaniem – w sposób wyjątkowo przystępny i przekonywający ujmuje problemy rozumienia dyskursu oraz

² Niniejszy tekst opiera się częściowo na wygłoszonym tam przeze mnie referacie pt. „Sind *Diskurs* und *dyskurs* terminologische Tautonyme? Zu Unterschieden im Verstehen der Termini in der deutschen und polnischen Linguistik”. Por Bilut-Homplewicz 2009.

proponuje konkretne kroki jego analizy, może więc z powodzeniem zostać uznany za tekst programowy³. Jego autorem jest jeden z najbardziej reprezentatywnych przedstawicieli lingwistyki tekstu w Niemczech, współautor dwóch monografii w tym zakresie. Czekamy na dalsze głosy w dyskusji dotyczące problematyki przedstawionej w tej pracy. Mamy też nadzieję, że to spotkanie stanie się początkiem wymiany myśli w ramach różnych filologii w wybranych dziedzinach językoznawstwa.

2. Tautonimy a tautonimy terminologiczne

W niniejszym artykule będzie mowa o tzw. tautonimii terminologicznej w odniesieniu do pary terminów – niemieckiego terminu *Diskurs* oraz polskiego *dyskurs*.

W filologiach obcych i w nauczaniu języków obcych problem tautonimii jest bez wątpienia istotnym teoretycznym i praktycznym zagadnieniem leksykalnym. Dziesięć lat temu ukazały się na Uniwersytecie Szczecińskim pod redakcją R. Lipczuka i in. dwa tomiki zawierające ćwiczenia dla studentów germanistyki uwzględniające użycie tautonimów. Zawarte w nich przykłady pokazują dobitnie, że błędne stosowanie tych jednostek leksykalnych może prowadzić nawet do zakłócenia komunikacji językowej między rodzimym użytkownikiem języka niemieckiego a uczącym się tego języka obcokrajowcem.

Niniejszy artykuł nie dotyczy wprawdzie dydaktyki języków obcych ani tautonimów występujących poza zakresem komunikacji naukowej, zwraca jednak uwagę na różnice i ewentualne podobieństwa terminologiczne na podstawie dwóch terminów w językoznawstwie niemieckim i polskim. Chodzi tu o najważniejsze zakresy użycia pojęcia *Diskurs* i *dyskurs*. Ich zasięg interdyscyplinarny musi niestety zostać pominięty.

³ Wspomniany artykuł pt. *Textlinguistik versus Diskurslinguistik?* powstał na podstawie wykładu plenarnego wygłoszonego przez W. Heinemanna podczas międzynarodowej konferencji „Moderne deutsche Texte” w kwietniu 2004 r. na Uniwersytecie Rzeszowskim. Była to konferencja jubileuszowa z okazji 60. urodzin prof. Zdzisława Wawrzyniaka, zorganizowana dla uczczenia jego dorobku naukowego. W skróconej wersji tłumaczenia zrezygnowano z punktu 1 – Laudatio. Tekst został opublikowany pod tym samym tytułem w tomie pokonferencyjnym *Moderne deutsche Texte. Beiträge der Internationalen Germanistenkonferenz*, Rzeszów 2004, red. M. Wierzbicka, M. Sieradzka i J. Homa, Peter Lang, Frankfurt am Main 2005, s. 17–30. Tłumaczenie artykułu przygotowała wraz z Martą Smykałą. Ukazało się ono w 2009 r. w tomie *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała.

Oprócz kwestii terminologicznych istotne jest również nawiązanie do tradycji w językoznawstwie obu krajów⁴.

Nie jest w tym miejscu możliwe ani też konieczne prezentowanie szerokiej dyskusji na temat rozumienia tautonimów. Ograniczę się więc tylko do wyjaśnienia tego pojęcia w oparciu o pracę R. Lipczuka. Według Lipczuka [1991: 407 i nn.] tautonimy to jednostki leksykalne w dwóch językach, które obok podobieństwa formalnego wykazują różnice semantyczne i stanowią potencjalne niebezpieczeństwo interferencji. Dodać należy, że nie wyklucza to podobieństw lub nawet zbieżności semantycznej, którymi mogą się cechować niektóre warianty znaczeniowe tych jednostek w przypadku polisemów. Pojawia się jednocześnie pytanie, czy w odniesieniu do terminów o podobnej formie, różniących się zakresem użycia, to ujęcie wytrzymuje próbę, tzn. czy można tu mówić o potencjalnej interferencji. Odpowiedź jest pozytywna, ponieważ zachodzi niebezpieczeństwo przenoszenia znaczenia fachowego znanego z literatury rodzimej na obcą. Lipczuk [1991: 409], przedstawiając relacje semantyczne w zakresie tautonimii, zwraca uwagę na fakt, że znaczenie leksemu łączy się z jego użyciem. Mówi więc o użyciu wartościującym, włącza też aspekt chronologiczny i zasięg terytorialny. W tym kontekście istotne wydaje się dodatkowe uwzględnienie użycia fachowego.

Jak więc wygląda relacja tautonimii w odniesieniu do pary *Diskurs* i *dyskurs* w ich rozumieniu terminologicznym?⁵ Precyzja w użyciu terminów powinna być jedną z cech pracy naukowej, jednak należy stwierdzić, że nie zawsze jest ona nadrzędną zasadą w językoznawstwie. Dotyczy to w szczególności terminów używanych interdyscyplinarnie, do których niewątpliwie należą m.in. *Diskurs* oraz *dyskurs*. Trudno jednak wymagać, by takie pojęcia cechowały się jednoznacznością, ponieważ odnoszą się do obiektów kompleksowych i wielopłaszczyznowych. Interdyscyplinarne użycie tych terminów pogłębia jeszcze brak konturów, bo chodzi w tym wypadku o zapożyczenia z różnych dziedzin, zakresów i szkół. W tym miejscu uwaga M. Klemma [2002: 151] na temat braku precyzyjnego pojęcia tekstu i oczekiwanego stanowiska językoznawców w tej kwestii dotyczy tym bardziej interesujących nas pojęć. Autor zaznacza, że im bardziej nieprecyzyjne jest pojęcie tekstu, tym bardziej precyzyjnie poszczególni badacze powinni je zdefiniować

⁴ Terminy te można określić ponadto jako internacjonalizmy, ale to jest już sprawa odrębna, niebędąca przedmiotem niniejszych rozważań. Por. ujęcie internacjonalizmów w: Kuczyński 2005: 785 i nn.

⁵ Oba pojęcia używane są zarówno w języku niemieckim, jak i polskim nie tylko jako terminy.

dla własnych celów. To samo dotyczy oczywiście mocno „rozwodnionych” terminów *Diskurs* i *dyskurs*.

Pod pojęciem *tautonymy terminologiczne* rozumiem jednostki leksykalne, które funkcjonują jako terminy w językoznawczym zasobie terminologicznym dwóch krajów (tutaj w językoznawstwie niemieckim i polskim), mające jednakową lub podobną formę, a wykazujące różnice w zawartości terminologicznej. Nie chodzi przy tym o samą tylko interpretację zawartości terminologicznej, lecz o miejsce danego terminu w terminologii danego kraju, co wiąże się z pewną tradycją badawczą i stanem badań dziedzin pokrewnych.

3. Pojęcie *Diskurs* w językoznawstwie niemieckim

W niniejszym rozdziale ograniczę się do najważniejszych sposobów rozumienia pojęcia *Diskurs* w językoznawstwie niemieckim. Ogólnie rzecz biorąc, można tu mówić o dwóch głównych zakresach jego użycia. Po pierwsze, chodzi o przedmiot badań tzw. analizy dyskursu (*Diskursanalyse*), który przeciwstawia się tekstowi. Tak więc dyskurs rozumiany jest jako działanie językowe dwóch lub więcej podmiotów obecnych w danej sytuacji mówienia. To działanie językowe można scharakteryzować jako ulotny proces [Rehbein 2001: 928]. W odróżnieniu od tego tworzenie tekstu odbywa się pod nieobecność odbiorcy; służy przekazywaniu tradycji wiedzy w formie przełożonej na kod językowy [Rehbein 2001: 928]. Analiza dyskursu tworzy paradygmat z gramatyką dialogu (*Dialoggrammatik*), analizą konwersacyjną (*Konversationsanalyse*) i analizą rozmowy (*Gesprächsanalyse*), przy czym terminy *analiza dyskursu* (*Diskursanalyse*) i *analiza rozmowy* (*Gesprächsanalyse*) są często używane synonimicznie⁶.

Drugi, nowszy i coraz bardziej rozpowszechniony zakres użycia terminu *Diskurs* ma szerszy zasięg, ponieważ wychodzi poza rozmowę i tekst z ich zanurzeniem sytuacyjnym. Opiera się przede wszystkim na socjologiczno-filozoficznej koncepcji Foucaulta, dla którego *Diskurs* jest fenomenem komunikacyjnym określającym poszczególne teksty jako reprezentujące te same formacje systemowe [por. Warnke 2002: 131].

Reprezentatywna dla tego ujęcia jest definicja K. Adamzik [2001: 254]: „'Diskurs' jest [...] zasadniczo otwartym zbiorem odnoszących się

⁶ Por. Ehlich 1994. W tym samym tomie znajdujemy w poszczególnych tytułach artykułów zarówno termin *Diskursanalyse*, jak również *Gesprächsanalyse*, ale też *Diskursforschung*.

do siebie wypowiedzi powiązanych tematycznie. Nie chodzi o dane obiektywnie i (ostro) odgraniczone od siebie kompleksy, lecz o związki, które społeczność komunikująca się ze sobą w procesie społeczno-historycznym konstituuje jako wielkości duchowe o pewnym stopniu uporządkowania, na których tle produkuje się poszczególne wypowiedzi i teksty [...]" (tłum. Z.B.-H.) W takim rozumieniu *Diskurs*⁷ jest jednostką transcendentną, wykraczającą poza granice tekstu, obejmującą, co należy w tym miejscu dobitnie podkreślić, zbiór tekstów. Celowo rezygnuję tu z dalszych uwag dotyczących rozumienia tego pojęcia i badań nad samym zjawiskiem w językoznawstwie niemieckim, które zamieszone zostaną w ujęciu kontrastywnym w końcowej, problemowej części artykułu.

4. Pojęcie *dyskurs* w językoznawstwie polskim

Polonistyczna literatura fachowa ukazuje, że termin *dyskurs* używany jest najczęściej jako synonim pojęcia *tekst*, gdy jest mowa o tekście w określonej sytuacji z jego nadawcą i odbiorcą. Takie podsumowujące stwierdzenie wymaga jednak sprecyzowania. W polskim językoznawstwie da się zaobserwować kierunek prowadzący od tekstu jako struktury do dyskursu. Rozważania nad tekstem zostają wzbogacone o elementy pragmatyki lingwistycznej [Poprawa 2004: 70]. Również S. Gajda [2005: 12] traktuje karierę pojęcia *dyskurs* jako wynik nowej orientacji w badaniach nad tekstem. Statyczne ujęcie tekstu jako wielkości immanentnej zastępuje pojęcie tekstu w czasie i przestrzeni, w kontekście psychokulturowym. Gajda definiuje więc dyskurs jako tekst w kontekście, jako wydarzenie komunikacyjne.

Pojęcie dyskursu również U. Żydek-Bednarczuk [2005: 67 i nn.] odnosi do tekstu, który powstaje w interakcji procesu komunikacyjnego. Zwraca ponadto uwagę na wieloznaczność rozumienia dyskursu i jego interdyscyplinarne użycie.

Uzupełnieniem spojrzenia na dyskurs są ujęcia badaczy, którzy uwzględniają czynniki kognitywne i podkreślają dialogowość dyskursu, odwołując się do etymologii słowa *dyskurs*. Tak więc R. Grzegorzcykowska [1998: 42], łącząc polską tradycję z zapożyczeniem francusko-angielskim, ujmując dyskurs jako „większy (wielozdaniowy) tekst zawierający rozumowanie, lub też odpowiadającą mu jednostkę komunikacyjną,

⁷ Rezygnuję z użycia pojęcia *dyskurs* jako odpowiednika terminu *Diskurs*, ponieważ jest tu mowa o różnicach terminologicznych między dwoma zjawiskami określanymi jako *Diskurs* i *dyskurs*.

tzn. dłuższą wypowiedź tworzoną i percypowaną na żywo, zawierającą elementy rozumowania, modyfikowanego w kontakcie z odbiorcą”. Tak rozumiany dyskurs jest więc tworem żywym, podlegającym zmianom powstającym w wyniku interakcji partnerów. Autorka zaznacza, że takie spojrzenie na dyskurs zgodne jest z rozumieniem tego pojęcia przez J. Laboche [1996].

Również według J. Bartmińskiego [1998] rozumowanie i wnioskowanie należą do konstytutywnych cech dyskursu [por. Poprawa 2004: 71]⁸.

Nie sposób omówić tu wszystkich ważnych prac polonistycznych dotyczących dyskursu i nie jest to oczywiście zadaniem niniejszego artykułu. Na koniec należy jednak jeszcze wspomnieć tom zbiorowy *Współczesne analizy dyskursu*, wydany w 2005 r. przez M. Krauz i S. Gajdę. Stanowi on doskonały przegląd stanowisk polonistycznych. Można by oczekiwać, że w takiej pracy pojawi się pogłębiona dyskusja teoretyczna i terminologiczna. Niestety, zagadnienia definicyjne poruszone zostały tylko w niewielu artykułach, w niektórych z nich znajdujemy natomiast krótki opis interesującego nas obiektu badań. B. Witosz [2005: 37] słusznie zauważa, że granica między dyskursem a kontekstem jest płynna.

H. Wiśniewska [2005: 308] podkreśla w oparciu o prace Gajdy pojęciową kompleksowość dyskursu jako zjawiska wielopłaszczyznowego, na co zwracają uwagę również inni badacze. Na pewien coraz częściej obecny sposób rozumienia dyskursu w polonistyce wskazuje Wiśniewska, mówiąc o nim jako o tekście w określonym kontekście, o wydarzeniu komunikacyjnym oraz o kategorii uogólnionej, np. dyskursie naukowym. Gajda dodaje, że w tym ujęciu czynnik procesualny i wielopłaszczyznowe zanurzenie w kontekście wysuwają się na pierwszy plan. Ujęcie dyskursu jako pewnego zinstytucjonalizowanego typu praktyki komunikacyjnej (por. pojęcie dyskursu naukowego) jest niewątpliwie istotnym krokiem w jego rozumieniu w pracach polonistycznych.

4. Tautonimia *Diskurs* – *dyskurs* w językoznawstwie niemieckim i polskim

Przedstawione tu w sposób syntetyczny użycie terminów *Diskurs* i *dyskurs* w językoznawstwie niemieckim i polskim uprawnia do stwierdzenia, że są one tautonimami terminologicznymi stanowiącymi swoistą grupę. Różnice w ich stosowaniu wynikają z różnych stadiów rozwojo-

⁸ Poprawa [2004] zaznacza, że ta charakterystyczna cecha dyskursu ma związek z retoryką, erystyką i dialektyką.

wych lingwistyki tekstu w obu krajach, do których badacze tego zjawiska stale się odwołują, co jest w tym kontekście oczywiste. Tekst stanowi bowiem zawsze punkt wyjścia w badaniach nad dyskursem. Jak wiadomo, lingwistyka tekstu narodziła się w Niemczech; stan rozwoju tej dziedziny jest tam bardziej zaawansowany niż w Polsce. Badania nad tekstem z jego uwarunkowaniami sytuacyjnymi pod wpływem recepcji teorii aktów mowy i innych kierunków zorientowanych pragmatycznie są tam już od ponad 20 lat naukową oczywistością.

Natomiast recepcja pragmatyki w polskiej lingwistyce tekstu dokonała się trochę później, co było m.in. skutkiem braku możliwości otwarcia się na badania krajów zachodnich. Nie bez znaczenia jest tu również inna pozycja języka polskiego na tle europejskiej kultury piśmienniczej, w tym kontekście chciałoby się powiedzieć – na tle dyskursu naukowego. Nie znaczy to oczywiście, że lingwistka tekstu w Polsce nie wypracowała własnej tradycji i osiągnąć, mają one tylko inną linię rozwoju. Czerpie ona w dużym stopniu z Praskiej Szkoły Strukturalistów⁹. Tak więc badacze uważają za istotne odróżnienie tekstu jako struktury od tekstu wzbogaconego o czynniki pragmatyczne. Ten ostatni określał często jako dyskurs. J. Labocha [1996: 9] zauważa, że termin *dyskurs* stopniowo przenika do językoznawstwa polskiego, w tym do prac, które nawiązują do badań antropologicznych, kulturoznawczych i socjologicznych. Autorka podkreśla również coraz silniejszy wpływ prac zachodnich na językoznawstwo polskie, rolę tłumaczeń, jak również fakt, że polscy badacze nawiązują współpracę z kolegami z Zachodu.

Należy w tym miejscu wyraźnie podkreślić, że rozumienie dyskursu jako wielkości transtekstualnej, w której relacje międzytekstowe odgrywają istotną rolę, jest na dotychczasowym etapie rozwoju charakterystyczne dla niemieckiego rozumienia dyskursu. W badaniach teoretycznych często wskazuje się na nieostrość tego pojęcia i apeluje się wręcz o nadanie mu precyzji i bardziej jednoznaczne włączenie go do zasobu terminologicznego językoznawstwa. Postulat, by obok zajmowania się dyskursem od strony teoretycznej badać go z praktycznego punktu widzenia [por np. Jung 1996: 457], spotyka się z pozytywną reakcją. Nad badaniem różnego rodzaju dyskursów (np. dyskursu dotyczącego rasizmu, uciekinierów z Bośni, obcokrajowców, przerywania ciąży) pracują dobrze zorganizowane grupy robocze w różnych ośrodkach uniwersyteckich. Ich członkowie ustalają w sposób jednolity poszczególne kroki badawcze i zakres materiału. Jest to konieczne zaraz na początku pracy z uwagi na nieostry przedmiot badań. Można więc stwierdzić, że każdy badacz konkretnego

⁹ Więcej o tych tradycjach por. Mazur 2000.

dyskursu, a dokładniej mówiąc, każdy zespół badawczy, staje się jego „indywidualnym” interpretatorem.

Badacze dyskursu zarówno w Niemczech, jak i w Polsce zawsze będą odwoływać się do lingwistyki tekstu, bo tak z natury rzeczy być musi. Ważny jest natomiast sposób, w jaki to się dokonuje. Polscy językoznawcy, mówiąc o dyskursie, najczęściej poruszają się na terenie lingwistyki tekstu, natomiast w Niemczech nie brak językoznawców mówiących o lingwistyce dyskursu jako o odrębnej dziedzinie. W każdym razie pytanie o status dyskursu pojawia się tam coraz częściej. Formuluje się też się problem, czy dyskurs jako szeroko rozumiany przedmiot badań nie „wchłonie” tekstu, czy badania nad dyskursem należy traktować jako poszerzenie lingwistyki tekstu, czy nie są one dla niej swoistym „zagrożeniem” [Heinemann 2005]¹⁰. Okazjonalnie stawia się nawet prowokacyjną tezę o zastąpieniu lingwistyki tekstu lingwistiką dyskursu. Jednoznacznie wypowiada się w tej kwestii W. Heinemann [2005: 29], który zwraca uwagę na fakt, że teksty mimo zanurzenia dyskursywnego są podstawowymi jednostkami komunikacji językowej i pozostają materialnymi korelatami intencji nadawcy. Tekst, który w rozumieniu Foucaulta zyskuje swe właściwe znaczenie dopiero na tle całości, a więc dyskursu, jest wprowadzicie przez ten dyskurs zdeterminowany [Heinemann 2005: 25], nie przestaje jednak funkcjonować właśnie jako jednostka komunikacji. Tak więc choć dyskursywność jest według Heinemanna bez wątpienia jedną z cech tekstualności, autor nie widzi zagrożenia dla lingwistyki tekstu, a dyskurs nie stanowi, jego zdaniem, alternatywy dla samego tekstu, zjawiska te traktuje jako komplementarne, przy czym lingwistikę tekstu uznaje za dyscyplinę podstawową. Z powyższych uwag wynika, że teoretyczna dyskusja wokół wymienionych i pokrewnych problemów jest bez wątpienia kluczowa dla lingwistyki tekstu, staje się dla niej wręcz wyzwaniem.

Mimo że badania nad dyskursem trwają w Niemczech dopiero od niedawna, a ich przedmiot wymyka się jednoznacznym i precyzyjnym ujęciom, można w tym względzie zanotować już znaczny postęp. Heterogeniczność podejść wynika niewątpliwie, jak już wcześniej zaznaczono, z natury samego dyskursu. Powstało już jednak kilka szkół badawczych, które pracują nad dalszymi konkretnymi projektami [por. Bluhm, Deissler, Scharloth, Stukenbrock 2000: 7 i nn.], charakteryzujących się określonym profilem. Widać wyraźnie, że językoznawcy dążą do tego, by badania nad dyskursem, które Warnke [2002: 126] określa jako „Linguistik des

¹⁰ Por. też artykuł: Warnke 2002 – o „prowokacyjnym” tytule *Adieu Text / bienvenue Diskurs?*

unpräzisen Gegenstandes" („lingwistyka nieprecyzyjnego przedmiotu badań”), wyraźniej uporządkować.

Również polskie prace nad dyskursem wchodzą już na nową ścieżkę. Mam tu m.in. na myśli analizę dyskursu w różnych zakresach komunikacji. Termin *dyskurs* używany jest tu z różnymi przymiotnikami; często spotykane określenia to: dyskurs aksjologiczny, intelektualny, literacki, naukowy, religijny [por. Wiśniewska 2005]¹¹. Literatura fachowa dostarcza dalszych licznych przykładów¹². W badaniach empirycznych zwraca się uwagę np. na aspekty społeczne, tematyczne oraz medialne. Pewien deficyt pojawiający się w nich dotyczy współbrzmienia teorii z praktyką. W większości prac, które poświęcone są praktycznej analizie dyskursu, znajdujemy definicje Benveniste’a, Foucaulta, Habermasa, van Dijka i in., jednak dyskurs jako powiązany treściowo zespół tekstów jest w nich uwzględniany sporadycznie.

Z dotychczasowych badań można wysnuć wniosek, że radykalny postulat zastąpienia lingwistyki tekstu lingwistiką dyskursu nie będzie cieszył się w polskim językoznawstwie popularnością. Można natomiast oczekiwać, że badania nad dyskursem nadal będą traktowane jako poszerzenie lingwistyki tekstu. Polskie językoznawstwo ma więc za zadanie nie tylko uporządkowanie ujęć z zakresu teorii dyskursu, lecz również wypracowanie metod jego analizy. Badanie tekstów i wypowiedzi w określonych zakresach komunikacji jest pierwszym krokiem na tej drodze. Jak już zaznaczyłam, dyskurs jest coraz częściej obecny w polskim językoznawstwie zarówno w pojedynczych artykułach, jak i w tomach zbiorowych. Na monografię z tego zakresu, porównywalną do pracy S. Jägera *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*¹³, trzeba będzie jednak jeszcze trochę poczekać.

Podsumowując, należy zauważyć, że dialogowy charakter dyskursu w polskim językoznawstwie rozumiany jest bardziej dosłownie niż w niemieckim, gdzie ujmuje się go coraz częściej jako „dialog” tekstów.

* * *

Przedstawione w tym artykule rozważania ukazują, że uzasadniona jest refleksja nad tautonimami terminologicznymi występującymi w badaniach językoznawczych w różnych krajach. Nie chodzi tu tylko o za-

¹¹ Wymieniona autorka przytacza aż 23 przykłady różnych typów dyskursu.

¹² Również we wspomnianym tomie Krauz i Gajdy często pojawiają się takie przydawki jako określenia poszczególnych typów dyskursu.

¹³ Jest to już czwarte wydanie tej pracy. Po raz pierwszy ukazała się w 1993 r.

znaczenie samych różnic terminologicznych, lecz przede wszystkim o ich ukazanie na tle badań danego kraju lub obszaru językowego. Zasadniczą sprawą jest podkreślenie różnych punktów ciężkości i zróżnicowanych akcentów. Ma to istotne znaczenie w międzynarodowej komunikacji naukowej, ponieważ tylko precyzja w zaznaczaniu poszczególnych punktów widzenia może prowadzić do prawdziwej wymiany myśli. Gdy jej zabraknie, poszczególni badacze mówią tylko pozornie o tym samym przedmiocie badań lub o tym samym zjawisku.

Dotychczasowy stan badań pozwala w pewnym stopniu określić syntetycznie kierunek dalszego rozwoju lingwistyki tekstu w obu interesujących nas krajach. W Niemczech wydaje się istotne, jak zaakcentowano w artykule, określenie pozycji lingwistyki tekstu w relacji do coraz dynamiczniej rozwijających się badań nad dyskursem. Polscy językoznawcy natomiast powinni wypracować własne stanowisko w odniesieniu do badań nad dyskursem w krajach zachodnich. Postulat o zastąpieniu lingwistyki tekstu lingwistiką dyskursu nie wydaje się jednak ani w niemieckim, ani w polskim językoznawstwie uzasadniony.

Literatura

- Adamzik K., 2001, *Sprache. Wege zum Verstehen*, A. Francke Verlag, Tübingen / Basel.
- Antos G., Brinker K., Heinemann W., Sager S.F. (red.), 2000, *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 1. Halbband, Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- Bilut-Homplewicz Z., 2009, *Sind Diskurs und diskurs terminologische Tautonyme? Zu Unterschieden im Verstehen der Termini in der deutschen und polnischen Linguistik* [w:] *Die Ordnung des Standard und die Differenzierung der Diskurse. Akten des 41. Linguistischen Kolloquiums in Mannheim 2006*, red. B. Henn-Memmesheimer, J. Franz, Peter Lang, Frankfurt am Main, s. 49–50.
- Bluhm C., Deissler D., Scharloth J., Stukenbrock A., 2000, *Linguistische Diskursanalyse: Überblick, Probleme, Perspektiven*, „Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht” 88, s. 3–19.
- Duszak A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gajda S., 2005, *Tekst/dyskurs oraz jego analiza i interpretacja* [w:] *Współczesne analizy dyskursu*, red. M. Krauz, S. Gajda, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 11–20.
- Heinemann W., 2005, *Textlinguistik versus Diskurslinguistik?* [w:] *Moderne deutsche Texte. Beiträge der Internationalen Germanistenkonferenz Rzeszów 2004*, red. M. Wierzbicka, M. Sieradzka, J. Homa, Peter Lang, Frankfurt am Main, s. 17–30.

- Heinemann W., 2009, *Lingwistyka tekstu kontra lingwistyka dyskursu?* [w:] *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń*, red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, Wydawnictwo Atut, Wrocław, s. 361–374.
- Jäger S., 2004, *Kritische Diskursanalyse*, Eine Einführung. 4. unveränderte Auflage, Unrast-Verlag, Münster.
- Jung M., 1996, *Linguistische Diskursgeschichte* [w:] *Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische, theoretische und historische Perspektiven*, red. K. Böcke, M. Jung, M. Wengeler, Westdeutscher Verlag, Opladen, s. 453–471.
- Klemm M., 2002, *Wie hältst Du's mit dem Textbegriff? Pragmatische Antworten auf eine Gretchenfrage der (Text-)Linguistik* [w:] *Brauchen wir einen neuen Textbegriff?*, red. K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, s. 143–161.
- Krauz M., Gajda S. (red.), *Współczesne analizy dyskursu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Kuczyński E., 2005, *Zum Problem der internationalen Wörter (Internationalismen)*, „Studia Niemcoznawcze”, t. XXIX, s. 781–790.
- Labocha J., 1996, *Dyskurs jako proces przekazywania wiedzy* [w:] *Dyskurs edukacyjny. Materiały z konferencji 10–11 VI 1995*, red. T. Rittel, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, Kraków, s. 9–15.
- Labocha J., 2008, *Tekst, wypowiedź, dyskurs w procesie komunikacji językowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Lipczuk R., 1991, *Falsche Freunde des Übersetzers. Forschungsprobleme und Streitfragen* [w:] *Akten des VIII. Internationalen Germanistenkongresses Tokyo 1990*, red. Y. Shichiji, Bd. 4, iudicium Verlag, München, s. 404–411.
- Lipczuk R. i in., 1997, *Von „Artisten, Illusionisten, Kriminalisten” und anderen „falschen Freunden”. Übungen und Texte für das Sprachenpaar Polnisch-Deutsch, Teil I: Buchstaben A–K*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Lipczuk R. i in., 1997, *Von Piloten, Pionieren, Potentaten” und anderen „falschen Freunden”. Übungen und Texte für das Sprachenpaar Polnisch-Deutsch, Teil II: Buchstaben L–Z*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Mazur J., 2000, *Textlinguistik im slawischen Sprachraum* [w:] *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, 1. Halbband, Walter de Gruyter, Berlin – New York, s. 153–163.
- Poprawa M., 2004, *Kilka uwag na temat terminu „dyskurs publiczny”*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 2604, Studia Linguistica XXIII, s. 61–73.
- Rehbein J., 2001, 86. *Das Konzept der Diskursanalyse* [w:] *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, 1. Halbband, Walter de Gruyter, Berlin – New York, s. 927–945.
- Warnke I., 2002, *Adieu Text / bienvenue Diskurs?* [w:] *Brauchen wir einen neuen Textbegriff?*, red. K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, s. 125–141.

- Witosz B., 2005, *Tekstowe i kontekstowe wyznaczniki stylu – próba systematyzacji(?) i problematyzacji* [w:] *Współczesne analizy dyskursu*, red. M. Krauz, S. Gajda, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 30–39.
- Żydek-Bednarczuk U., 2005, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Universitas, Kraków.

**TERMINOLOGICAL TAUTONYMY? SOME REMARKS
ABOUT THE USE OF THE TERMS *DISKURS* AND *DYSKURS*
IN GERMAN AND POLISH LINGUISTICS**

Summary

Contrastive studies in linguistics constitute a very important research area which deals with the analyses of the languages compared, their sub-systems and their elements. A contrastive approach to text analysis and the discussion concerning the differences in the development of the corresponding branches of knowledge from two or several research perspectives also seem to be very important. This is connected with the use of specific terminology which does not always imply the same meaning.

The article discusses the similarities and differences between the usage of the terms *Diskurs* and *dyskurs* in German and Polish linguistics. It also raises the question if the two terms can be called terminological tautonymies and answers this question in a positive way.

The research done into the area of discourse analysis in the two writing cultures shows the differences that result from partly different textological traditions.